

B. SZABÓ GYORGY:

József Attila életműve

Tizennégy év múlt el tragikus halála óta.

Utolsó perceiről így emlékezik meg a krónikás:

»Victor Hugo verseket olvasott, nagy kedvvel és hozzáértő bámulattal. Estefelé sétálni akart, már sötétedett, fél hét volt. »Mindjárt visszajövök«, mondta a nővéreknek, »ne zárjátok be az ajtót. Sétálok, kiszellőztetem egy kissé magam.« Ekkor ment ki a sáros utcán át az állomásra, ahol egy Pest felé induló tehervonat rostokolt. Hogy itt mi minden fogta el, mire gondolt, mi világosodott meg előtte mint pokoli láng, vagy mennyei fény, az örök titok, mert erről már sem írásban, sem szóban be nem számolhatott. Mire az állomástól egy rövid kőhajításnyira ért, lassan gyorsuló indulásba kezdett a szerelvény. Szemtanúk állítása szerint, — három diákgyerek volt a szemtanú, — ekkor futásnak eredt, a sorompó alatt átbújt és két kocsi kerekei közé feküdt óvatosan, de döbbenetes elhatározással. Előbb csak két kezét fektette a sinekre, behajolva mélyen a kerekek alá, hogy utána visszavonhatatlanul, a lendületben lévő vaggón kiálló vaskampója, lépcsője, vagy összekötőlánca szétroncsolja okos fejét. Rettenetes halálát a visszatérésére várakozó nővéreknek tisztességtudóan a falu bolondja jelentette.«

A balatonszárszói föld csak a sovány, véres és összeroncsolt testét ölelhette magához — életművét azonban nem tudta kikezdeni az enyészet: költészete konokul és szüntelenül továbbmunkál új nemzedékek tudatában.

Tizennégy esztendő múlt el azóta.

Európa felett már végigvonult a második világháború vérzivatarra, de az emberiség ma ismét nyugtalanul és ébren figyel ki az éjszakába, új viharok születését sejtve.

S hazájában, ahol idegen az úr, azóta »problematicus« költőnek minősítették; életműve és költői magatartása a »szocialista« ország írói előtt nem lehet eszmény és példakép, hisz költészetében a harcos és forradalmi hang gyakran váltakozik a pesszimizmus, a kiábrándultság, a csüggedés és az egyéni fájdalom szubjektív kifejezésével. A »mellőzött« költőt azonban nem lehet egykönnyen felejteni s József Attila művei a magyar népet »nem középiskolás fokon« úgy tanítják ma emberségre, magyarságra és a való világ dolgainak józan megismerésére, mint életében a költő, a fasizmus európai térhódításakor, a nagy vérzivatar előestéjén.

József Attila életműve kiállta a viharok próbáját, túléli a »mellőzés« és »száműzetés« minden keservét és elpusztíthatatlanul hirdetni fogja, hogy a huszadik század első évtizedeiben közöttünk élt és érzett, gondol-

Az Egység Testvériség kiadványát a közeljövőben jelenteti meg József Attila összes verseit és műfordításait. A kötet előszavából közlünk részleteket, József Attila halálának évfordulója alkalmából.

kodott és alkotott egy költő, aki tegnap még kortársunk volt és akinek a neve ma ott ragyog a legnagyobb magyar értékek, Petőfi és Ady mellett.

Sorsszerűséget, a magyar lángelmék közös végzetét vélik sokan felismerni tragikus pusztulásában és mintha félbehagyott életműve is a magyar költő társtalanságának, számkivetettségének tetszetős tételét látszana igazolni. Ne áltassuk magunkat. József Attila tragédiája nem a magyar költő végzetes sorsát, nem a magyar művész tragikus kiúttalanságát bizonyítja és távolról sem tartalmazza a magyar költő társadalmi szerepének a tagadását. Tragédiájában, — az egyéni lelki diszpozíciók, az érzelmi élet telítettsége mellett — természetesen a társadalmi erők kihatását kell elsősorban szemügyre vennünk, melyek együttesen — az osztályharc egy meghatározott stádiumában — sietteték a költő szánalmas pusztulását. Halála nem a balatonszárszói öngyilkossággal következett be, hanem jóval előbb. Vagy csak most következik be, amikor hazájában életművének értékét kicsinyes filiszterek kétségbevonják és tagadják?

»Mehalt? Hát akkor miért ölik naponta szóval, tettel és hallgatással is?
Miért békítik a símak alattomba lány-duzzogássá haragvásait?
Földön a magyar és földben a költő,
dühödt markában rögöket szorít,
melléről égre libbent föl a felhő,
de tovább vivja forradalmait.«

Így énekelt a költő Ady emlékezetét idézve, de sorai ma megdöbbenő időszerűséggel visszhangozzék félbenmaradt életművének kérdéseit, melyek eddig megválaszolatlanok maradtak.

Művészi hagyatékának kevés méltatója, de annál több érdemtelen kamatoztatója, tudatlan és lelkiismeretlen sáfárja akadt. Hazájában nevét ma tudományegyetem, kollégiumok, kultúrintézmények, parasztszövetkezetek és vállalatok viselik, de — bármennyire paradoxonként hat is — a »proletár-utókor« mindmáig megfeledekezett a költő összes műveinek gondos, megbízható, szöveg-kritikai kiadásáról. A »felszabadulás« utáni kiadások semmiben sem térnek el a nép-ellenes uralom idején megjelent és a cenzura által megcsonkított kiadásoktól. A költemények eredeti szövegének helyreállítására, a költő kéziratban maradt hagyatékának rendezésére, a sajtóban elszórtan napvilágot látott írásainak összegyűjtésére még ma sem akadt lelkiismeretes szöveg-gondozó, de kiadó sem.

»S mondd, mit érlel annak a sorsa,
ki költő s fél és így dalol;
felesége a padlót mossa
s ő másolás után lohol;
neve, ha van, csak árúvédjegy,
mint akármely mosóporé,
s élete; ha van élte még egy,
a proletár utókoré?!«

Számunkra József Attila neve nem »árúvédjegy«, hagyatéka és tanítása kínzó, nyugtalanító, de nem terhes örökséget jelent. Szövetségünk a költő: fáradhatatlanul közreműködik a testi és szellemi kizsákmányolás alól felszabadult új nemzedékek emberi és érzelmi életének gazdagításában.

Életműve, a maga tragikus befejezetlenségében is, az ellenforradalom korának maradandó értékű művészi kifejezése.

József Attila a költészet eszközeivel örökölte meg az imperializmus és fasizmus korának szabadságellenességét, emberellenességét és az ellenforradalmi korszak társadalmi ellentéteiben gyökerező irodalmi élet szétaraboltságán felülemelkedve, költészetében a harcok humanizmus eszméjét szóltatta meg. Ezért válhatott a magyar élet egyetemességének művészi kifejezőjévé és ezért hatják át a legszubjektivebb élményeit is a közösségi élet nagy problémái, a nemzeti sors és a közélet alapvető kérdései.

Az ellenforradalmi időszak irodalmi esztéticizmusával szemben József Attila a művészet társadalmi szerepének és hatásának a következményeit valósította meg művészetében.

Így lett a költő tanu és vádló egyszemélyben: egy népellenes és művészetellenes korszak tanuságtétele és vádbeszéde hangzik fel költészetében.

Emberi alakját költői művei fedik fel előttünk.

Gondolatainak, érzéseinek kifejezésében a való élet élményanyaga kondenzálódik és a költői érzelmet kiváltó reális életjelenség elemeit verseiből kielemezhetjük. Ne higgyük azonban, hogy emberi alakjának megismerése — költeményei alapján — egyszerű feladat. Ha figyelmünk kizárólag művészetének tartalmi elemeire összpontosul, eleve meghiusul szándékunk. József Attila költészetének megértése semmivel sem könnyebb feladat, mint Ady művészi szándékainak megértése, Ady művészetének megközelítése. S főleg ne tévesszenek meg bennünket József Attila verseinek formai sajátosságai: egyszerűsége, könnyedsége, virtuozitása. Igen távol vagyunk Petőfi komplikáltságnélküli, közvetlen liraiságától!

»Nemzett József Áron
szappanfőző, aki már
a Nagy Oceánon
szagos füveket kaszál.
Megszült Pócze Borcsa,
kit megettek a fenék
gyomrát, hasát sorba,
százláb súroló kefék.«

Ezt mondja származásáról a költő, aki »vidám és jó volt s tán kónok ha bántották vélt igazában« és aki »egyben másban istenhez is hasonlított«, de aki:

»a görög keleti vallásban
nyugalmat nem lelt, csak papot —
országos volt a pusztulásban,
no de azért ne búsuljatok.«

Önéletrajzi elemek ezek? Igen, de nem az döbbsent meg, amit mond, hanem ahogyan mondja. Van valami tragikus ebben a magátmutogató hetykeségben. Versei a költészet és a társadalmi valóság közötti összefüggés bonyolultságára vetnek fényt és e viszony korántsem fedhető fel a versek önéletrajzi elemeinek gondos kicédulázása alapján. Írói attitűdje nem kiragadott verssorok vagy strófák alapján válik érthetővé, hanem feltételezi egész életművének gondos elemzését: verseinek kelet-

kezési ideje, a versbefogadás társadalmi és egyéni feltételei nem kisebb jelentőségű tényezők, mint a vers alaphangulatából következő tartalmi- és stílusjegyek, vagy mint a költemények verstechnikai és nyelvi eredményei. Lehetetlen fel nem fedezni, hogyan állanak ezek a verselemek állandó termékeny és eleven kölcsönhatásban.

Egy ízben így nyilatkozott költészetéről:

»A rím és a ritmus ugyanúgy hozzátartozik az élmény kifejezéséhez, ahogyan az alany és állítmány a gondolatéhoz. A vers ritmusát és rímeit a vers anyaga szüli s az élmény, a kifejezésre váró nyersanyag szerint változik. Tökéletesen igaz, hogy az olyan vers, amelyben előbb születik a rím, a ritmus, a versmérték és a mondanivaló ehhez igazodik, értelmetlen játék... Nem hiszek abban, hogy a komplikáltabb élményt, gondolatot és lelket ne lehessen tökéletes versszerű költeményben kifejezni, különösen akkor, ha a vers szerves egészként születik és nem úgy hat, mintha — akármilyen nagy verselési készséggel is — szerkesztették volna.«

Költészetének egyik alapmotívumaként jelentkezik az a kísérlete, hogy az ellentétet a költészet és a valóság, az érzelmi élet mélysége és az adott társadalmi lét bonyolultsága között — a költészet eszközeivel oldja fel. Innen következik életművének egyik legjelentősebb költői eredménye: a művészi egység megvalósítása a súlyos tartalom és a csillogóan áttetsző költői kifejezés között. Ez a művészi egység a legnagyobb költői erőfeszítés eredménye lehetett és magától értetődik, hogy József Attila fejlődésének csak néhány periodusában nyert hibátlan és teljes művészi megoldást. Amíg a költő azonban eljutott ennek a magasigényű szubjektív költői kifejezésnek megvalósításáig, végigjárta a költészet »mesteriskolája« mellett az emberi szenvedéseknek azt a keserves útját is, melyben — az adott társadalmi feltételek között és az egyéni érzelmi élet komplikáltsága mellett — egy életnek kellett belepusztulnia:

»Aki dudás akar lenni,
Pokolra kell annak menni,
Ott kell annak megtanulni,
Hogyan kell a dudát fújni.«

Talán nem véletlenül választotta a költő ezt a pásztoréneket két ízben is verskötetének mottójául. S talán itt kell idéznünk a költő szavait, melyeket egy baráti beszélgetés során mondott a költészettel és költészetével kapcsolatban: »A vers papírpénz s a szenvedés az aranyfedezete. Nekem van fedezetem. Színarany.«

Olvassuk el figyelmesen a Curriculum vitae-jét és talán megsejthetjük hogyan válhatott az emberi szenvedés költészeté.

Emlékezzünk vissza a költő gyermekkorának nyomorúságaira, a ferencvárosi proletár-negyed »srác«-ának élményeire: a pályaudvarról fát és szemet lopó és a vásárcsarnokból kosarat cipelő Attilára. S figyeljük meg, hogyan lényegül át ez a gyermekélmény költészeté, a férfikorban:

»... Mi bánt? Úgy érzem, mintha félnék,
menekülnék, hasáb a vállamon.
A kisgyerek, ki voltam, mégis él még.
A kis kölyök, ki voltam, ma is él
s a felnőttet a bánat fojtogatja;
de nem könnyezik, egy dalt zöngicsél
s ügyel, hogy el ne szálljon a kalapja.

Töletek féltem, kemény emberek,
ti fadobálók, akiket csodáltam,
Most mint lopott fát, viszlek titeket
ez otthontalan, csupa-csosz világban.«

Mozgalmi költészetében is felfedezhetjük a gyermek-élmény nyomait:

»Otthon a tűzhely hűvös és repedt.
Hideg fazékban készül az ebéd:
a csarnok nyirkos kövéről szedett
kis káposztalevél és hulladék.«

Vagy idézzük azokat a verseket, melyekben az anyjáról emlékezik meg? Egy egész sor kiváló versét ragadhatnánk ki és idézhetnénk: a portrészerű, reálishangú *A nyám* és a monumentális anya-emléket négy rövid strófában megszerkesztett *A m a m a c.* remekműve mellett, csupán két versére szeretnék emlékeztetni: a költő tragikus lelki összeroppanását teljességgel visszatükröző *Kései s irató-ra*, melyben épen a tudatos emlék-rombolással halhatatlanítja anyja emlékét és a maga dezilluzionista hangnemében páratlanul megrázó költeményére, az *Ajtó nyitók-ra*, melyben az árvaság és a magányosság érzetének fojtogató férfibánata a vers utolsó strófájában csendül fel reménytelenül és fájdalmasan:

»... Tizenhat éve
ennek, mit sosem feledek.
Viaszkos vászon konyhaszékre
ültem, nyafognék, nem lehet.

— — — — —
Nem fáj, de meg sem érinthettem,
nem láttam holtában anyám,
nem is sírtam. És érthetetlen,
hogy mindig így lesz ezután.«

S szerelmi líráját is átalszövi a gyermekkor élményvilága:

»Gyermekké tettél. Hiába növesztett
Harminc csikorgó télen át a kín.
Nem tudok járni s nem ülhetek veszteg.
Hozzád vonszolnak, löknek tagjaim.

— — — — —
Anyám kivert → a küszöbön feküdtem —
magamba bújtam volna — nem lehet —
alattam kő és üresség fölöttem.
Oh, hogy alhatnék! Nálad zörgetek.«

Ilyen eljárással vizsgálva azonban költészetében emberi egyéniségének kiformálódását, sohasem juthatnánk el emberi és művészi integritásának teljes megértéséig.

József Attila költői jelentőségét korántsem a tartalom és a forma közötti ellentmondás művészi egységének helyreállításában kell látnunk, de nem is abban az eljárásban, ahogyan a valóságot költészeté sikerül átlényegítenie.

Jóval nagyobb feladat vár reánk. József Attila költészetét ma elsősorban a leegyszerűsítéstől és a vulgarizálás problémánélküliségétől kell megvédenünk.

Azt hiszem, hogy épen olyan veszélyes és tudománytalan eljárás József Attilát par excellence »pártköltőnek« feltüntetni, mint amilyen elfogultság és esztétikai korlátoltság kell ahhoz, hogy költészetét a »klasszikus műveltség és kóbor hontalanság: nagy gyermeki ragyogás és apátlan-anything világézés: sötét csüggedés és felséges közboldogság eszményei« közötti ellentétek szintézisének tekintsük.

A művészi alkotásszabadság fogalmai és követelményei a szocialista társadalom feltételei között tisztázódhatnak, mégpedig nem csak a jelen művészeti termelésre vonatkozó érvényességgel, hanem az elmúlt társadalmi rendszerek művészeti kérdéseinek helyes értelmezésével egyetemben.

Ma már bizonyos, hogy a művészi alkotás-folyamatot »felülről« szabályozni, erőszakosan és bürokratikus módon »irányítani« nem lehet. S az is bizonyos, hogy »hivatalos« és »nemhivatalos«, művészet és »álművészet«, irányzatos és apolitikus művészet között fennálló kettősség és ellentmondás korántsem jelenthet pusztán fogalmakkal körülhatárolható kérdés-komplexumot. Ezeket a művészeti és esztétikai kérdéseket nem vizsgálhatjuk a társadalmi viszonyok, a művészet fejlődésének objektív feltételei és az adott társadalmi fejlődés menetének konkrét meghatározása nélkül. Ady költészete fellépése idejében a »nemhivatalos« művészetet jelentette szemben a »hivatalos« művészetet képviselő Ábrányi, Endrődi- és Szabolcska-féle költészettel. S vajjon nehezen dönthetjük-e el ma azt, hogy melyik jelentette az »álművészet« megnyilatkozásait? S nem tűnik-e értelmetlenségnek Ady művészetét csak irányzatos, vagy csak apolitikus művészetnek nevezni?

Ha a fentebbi szempontok alapján vizsgáljuk Ady költészetét, tehát a társadalmi fejlődés által meghatározott művészi fejlődés objektív feltételeit vesszük szemügyre és a haladásfogalmak konkrét elemzésének a szempontjából indulunk ki, akkor egy látszólag paradoxon megállapításig juthatunk el: Ady nem-politikai verseiben jóval több a társadalmi vonatkozás, a valóság-elem, mint például a Népszava és a szociáldemokrata-párt hivatalos költőjének, Csizmadia Sándornak egész lírájában. S itt nemcsak a tartalmi mozzanatra utalunk: Ady számára a magyar társadalmi élet minden megnyilatkozásában egyéni, szubjektív művészi élménnyé sűrűsödött. Innen költeményeinek változó alaphangulata, innen stílusának új elemei, innen kép-alkotásának és szövegetételeinek eredetisége s végül ebből következik költői nyelvének az a gazdagsága, mellyel az emberi érzések legfinomabb árnyalatainak művészi kifejezésére is képes.

A polgári esztétika elemzési módszerének egyik alapvető fogyatékosságával állunk szemben, mely abban nyilvánul meg, hogy a politikai és a társadalmi, sőt a forradalmi tartalmat ott látja meg csupán, ahol ez a tartalom jelszavakban jut kifejezésre, de ugyanakkor képtelen felismerni az új tartalom forradalmasító kihatását a vers egészére, tehát a versformában létrejött konvulzív változások problémáját. Ez a kérdés végső fokon a költészet mibenlétének a kérdését is jelenti egyúttal; a polgári társadalom feltételei között a költő eljuthat a kapitalizmus emberellenességének és művészetellenességének költői kifejezéséig, anélkül, hogy tudatosan felvetné annak tagadását.

Ezért helytelen egy költő életművének az elbírálásában megmaradni az általánosításoknál. Az adott társadalmi fejlődés konkrét mozzanatainak elemzése alapján kell eljutnunk a költő és a társadalmi valóság közötti viszony meghatározásáig és a költő művei alapján tudjuk felfedni,

hogyan a költő melyik társadalmi osztály, vagy melyik társadalmi réteg tudatát, felfogását, szemléletét fejezi ki művészetében. A merevségnek itt semmi helye: a társadalmat a maga mozgásában, fejlődésében kell vizsgálnunk és így kell megközelítenünk az irodalmi jelenségeket is. Tehát az író életművének az elbírálásában csak a tartalmi változásokra összpontosítani a figyelmet éppen olyan helytelen eljárás lenne, mint ahogyan a pusztán formai sajátosságok figyelembevétele is a polgári esztétika módszerének időszerűtlen és meghaladott szempontjai felújítását jelentené.

A tartalom és a forma kölcsönhatásának a problémáját egy-egy író munkásságán belül is az állandó mozgás, fejlődés és hullámozás tendenciáinak felismerése alapján közelíthetjük meg. Amilyen helytelen lenne Ady költészetének elemeit pusztán a Vér és arany c. kötete alapján meghatározni, elhallgatva a késői Ady lírájában jelentkező új művészi tartalmat, mint például a világháború költői átélését, a szerelem-, a pénz- a forradalmi kiábrándultság-motívumait, a pesszimizmus és a halál problémájának költői kifejezését, éppen olyan korlátoltságot jelentene Ady formájában (szimbolikájában, stílusában, hasonlataiban költői képeiben, nyelvezetében, ritmusában és rímeiben) nem meglátni a fejlődést, a minőségileg újat. A tartalmi és formai változásokat egységesen kell vizsgálnunk, mert csak ilyen eljárással képzelhető el a költészet és a valóság közötti viszony és összefüggés mélyebb és átfogóbb megközelítése.

Miért kell ezeket a szempontokat újra hangoztatni József Attila életművével kapcsolatban?

József Attila költészetének értékelésében az alkotóművészetet lényegében félreismerő szektáns ideológia, mely a 30-as években elítélte József Attilát, mert költészete nem volt »beskatulyázhatóan« politikai költészet és nem volt csak napi agitációs jellegű líra — ma, a költő hazájában újra üldözőbe vette verseit. Ez a szektáns ideológia akkor is, ma is a dogmatikusan és helytelenül értelmezett marxizmus következménye, mely nem életelemként fogja fel a marxizmust, hanem azt szabályok, előírások merev és élettelen foglalatának tekinti. »A szektáns ideológia dogmatizmusa teremti meg egy bizonyos anti-intellektualizmust is.« Így jön létre egy szektáns-jellegű proletár aszkézis, mely csak bizonyos történelmi körülmények között, bizonyos társadalmi helyzetekben lehet indokolt és szükséges, de semmiesetre sem lehet időtlen eszményképe a proletáriátus magatartásának.

József Attila költészetében nyomát találjuk annak a harcnak is, melyet a művészet és így a költészet helytelen értelmezése és leszűkítése ellen vívott.

»Költő vagyok — mit érdekelne
engem a költészet maga?
Nem volna szép, ha égre kelne
az éji folyó csillaga.

Az idő lassan elszivárog,
Nem lógnak mesék tején,
hörpintek valódi világot,
habzó éggel a tetején.

— — — — —
Én túllépek e mai kocsmán
az értelemig és tovább!

Szabad ésszel nem adom ocsmány
módon a szolga ostobát.

Ehess, ihass, ölelhess, alhass!

A mindenséggel mérd magad!»

Így lett életműve ennek a tragikus és egyenetlen harcnak hű visszautkrözője — tragédiája azonban egyéni tragédia. Társadalmilag és művészetileg konkretizálva életművéből nem a hanyatló társadalmi osztályok »tragikus világnézete« jutott művészi kifejezésre, hanem az élet és a valóság teljes kifejezésének igényével fellépő költő került összeütközésbe a művészet szektáns felfogásával.

»Hát kijöttem ide, az erdőbe.
Lágy libegés, — a levelek zizegnek,
mint a röpcédulák...

Csak egy pillanatra martak ki, csak.
Zúgj, erdő elvtárs! Szinte csikorgok.
Egy pillanatra se martak ki, csak

az az elvaduló csahos rám támadt
s kijöttem, hogy eróm összeszedje,
mint néni a gallyat, a bánat.«

Az idő a költőt igazolta.

Egy pillanatra se marták ki a legnagyobb magyar alkotók sorából.

Ács József: Falusi út